

УКРАЇНСЬКІ АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКО-БОЛГАРСЬКИХ ДИПЛОМАТИЧНИХ СТОСУНКІВ 1918–1920 рр.

Важливе значення має введення до наукового обігу документів, пов'язаних з дипломатичною діяльністю Української Народної Республіки та Української Держави та їх боротьбою за міжнародне визнання у 1918–1920 рр. Одним з перших успіхів на цьому шляху було встановлення у 1918 р. дипломатичних стосунків з Центральними державами, зокрема з Болгарією – першою слов'янською державою, що визнала в той час Україну як незалежну державу. Багато документів з історії українсько-болгарських стосунків 1918–1920 рр. зберігається у Центральному державному архіві Болгарії¹; ці документи можна знайти також у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України, м. Київ. До 90-х рр. ХХ ст. всі фонди ЦДАВО України, що зберігають документи органів влади українських державних утворень 1917–1921 рр., перебували на таємному зберіганні, тому можливість об'єктивно досліджувати проблему українсько-болгарських відносин у 1918–1920 рр. з'явилася в українських дослідників лише у період незалежності. За цей час опубліковано небагато досліджень, присвячених повністю або частково цій темі².

Встановлення відносин між Україною та Болгарією мало для обох держав не першочергове, але велике значення через тривалі культурні зв'язки українського і болгарського народів і майбутню співпрацю в чорноморському регіоні. У період Першої світової війни 1914–1918 рр., завдяки діяльності представництва Союзу визволення України в Болгарії,

¹ Див.: *Українската емиграция в България след Първата световна война. Документален каталог*, София 2000, 151 с.

² Див.: Т. Заруда, *Становлення та основні напрямки зовнішньої політики Української Держави*, Останній гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського, К. 1993, с. 66–82; І.О. Козакевич, *Діяльність представництва військово-морського флоту Болгарії в Україні в 1918 році*, Вісник Київського славистичного університету. Серія Історія, 2003, вип. 14, с. 85–94; В.В. Павленко, *Дипломатична місія Української Народної Республіки в Болгарії (1918–1920 рр.)*, Український історичний журнал 12 (1992) 18–31; В.В. Павленко, *Діяльність болгарської дипломатичної місії в Україні (1918–1919)*, Проблеми слов'янознавства, 1993, вип. 45, с. 3–14; В. Павленко, *Іван Шишманов – повноважний посол Болгарії в Україні*, Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки, т. 19, К. 2010, с. 59–70; В.В. Павленко, *Іван Шишманов та розбудова болгаро-українських дипломатичних відносин у 1918–1919 рр.*, Дриновський збірник, том IV, К. 2011, с. 239–246; І.С. Петренко, *Дипломатичні відносини Української Держави з Болгарією та Османською імперією (квітень – грудень 1918 р.)*, Гілея: науковий вісник 59 (2012) 66–72.

болгарська громадськість була в деякій мірі обiзнана з цiлями українського національного руху. Боротьба УНР за незалежність поєднувалася зі спробами встановити дипломатичні стосунки з іншими державами і дістати визнання незалежності на міжнародній арені. Хоча перші контакти молоді республіки були здійснені у грудні 1917 – січні 1918 рр. з представниками Англії та Франції³, у подальшому керівництво УНР зробило ставку на співпрацю з австро-німецьким блоком, у т.ч. з Болгарією. Прагнення керівництва УНР вийти зі стану війни з Центральними державами співпало з бажанням правлячих кіл Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії та Туреччини закрити для себе Східний фронт. Болгарія, крім того, прагнула вирішити певні економічні питання завдяки миру з Україною та, пов'язавши українські претензії на Бессарабію з питанням розділу Румунії, намагалася закріпити за собою окуповану Добруджу⁴.

6 січня 1918 р. українська делегація розпочала роботу в Бресті, а 9 лютого був підписаний сепаратний мирний договір УНР з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною. Хоча Брестський договір і передбачав негайний обмін дипломатичними представництвами між сторонами згоди, процес введення постійного дипломатичного представництва Болгарії в Україні та відправки українського посольства в Болгарію затягнувся. Лише 15 липня 1918 р. у Відні між українським послом в Австро-Угорщині В. Липинським і заступником болгарського посла М. Джебаровим був здійснений обмін грамотами про ратифікацію Брестського миру Україною та Болгарією⁵.

Першою своїх дипломатів вислала Болгарія. Ще з кінця 1917 р. в Україні діяли представники військово-морського флоту Болгарії для врегулювання питання про судноплавство в акваторії Чорного моря та інших питань⁶. А в квітні 1918 р. до Києва прибуло посольство Болгарії на чолі з Іваном Шишмановим, відомим філологом, україністом⁷. Вручення акредитивного листа гетьману України П. Скоропадському відбулося 1 серпня⁸.

Документи цього періоду зберігаються у ЦДАВО України у фонді Міністерства закордонних справ УД (ф. 3766). Серед них, зокрема, є

³ Д. Веденєєв, Д. Будков, *Юність української дипломатії. Становлення зовнішньополітичної служби Української держави. 1917–1923 роки*, К. 2006, с. 70.

⁴ Див.: І. Манасієва, *Болгарія та Українська Народна Республіка на Брестській мирній конференції: відстоювання національних інтересів*, Дриновський збірник, 2011, т. 4, с. 230–238.

⁵ І.С. Петренко, *Op. cit.*, с. 69.

⁶ І.О. Козакевич, *Op. cit.*, с. 85–91.

⁷ І.С. Петренко, *Op. cit.*, с. 70.

⁸ Д. Дорошенко, *Історія України 1917–1923 рр.* В 2-х тт.: Документально-наукове видання, т. 2. *Українська Гетьманська Держава 1918 року*, упоряд. К.Ю. Галушко, К. 2002, с. 98.

документи про особовий склад болгарського представництва в Україні: 14 вересня 1918 р. І. Шишманов повідомив у міністерство закордонних справ Української Держави про призначення у посольство першого секретаря Тихона Баламезова і військового аташе Георгія Сарилієва⁹; у листопаді 1918 р. у болгарському посольстві працювали також Д. Влахов, Д. Відінлієв, Г. Папазов, Г. Димитров, Л. Георгієв і К. Колєв¹⁰.

У фонді 3766 є документи, що містять інформацію також про українські кадрові призначення. За схваленим 14 червня 1918 р. “Законом про посольства і місії Української Держави” передбачалося створення посольств I розряду на чолі з Послом чи Уповноваженим Міністром, з 12 штатними одиницями (для країн, що вважалися союзними) і II розряду – на чолі з Міністром-Резидентом, з 3 осіб (для інших країн)¹¹. Вже 21 червня Павло Скоропадський підписав закон про створення в Болгарії посольства I розряду (оскільки тоді Брестський мир ще не був ратифікований Болгарією – тимчасового), на чолі якого з 25 червня в якості Надзвичайного Посланника і Уповноваженого Міністра стояв Олександр Шульгин¹². Відповідно до штату посольства, в липні 1918 р. при ньому працювали також радник Федір Шульга, секретар Василь Драгомирецький, старші урядовці Дмитро Шелудько і Петро Сікора, драгоман (у деяких документах посада вказана як аташе) Йоаникій Додул і молодші урядовці Микола Лаврик і Юліан Налисник; не зайнятими залишилися посади старшого секретаря, другого секретаря, бухгалтера і другого драгомана, в той же час при посольстві працювали дипломатичний гонець Олександр Пеленський, розсильний Іван Дараган і Іван Вільчинський – молодший урядовець по вільному найму¹³. Міністр закордонних справ Української Держави поінформував свого болгарського колегу про призначення О. Шульгина послом у Болгарію 15 липня¹⁴. 27 липня з подачі Головного управління Генерального штабу Української Держави військовим аташе при посольстві України в Болгарії був призначений генерал Борис Бобровський; скоро була отримана згода болгарської сторони на це призначення, про що 5 серпня український міністр закордонних справ поінформував військове міністерство¹⁵.

⁹ ЦДАВО України, ф. 3766, “Міністерство закордонних справ Української Держави”, оп. 1, спр. 119, арк. 2, 3.

¹⁰ *Ibid.*, оп. 1, спр. 119, арк. 7–7 зв.

¹¹ Д. Веденєєв, Д. Будков, *Op. cit.*, с. 106; Т. Заруда, *Op. cit.*, с. 75.

¹² ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 22, арк. 11; спр. 34, арк. 127.

¹³ *Ibid.*, оп. 1, спр. 1, арк. 133; спр. 2, арк. 57, 200; спр. 22, арк. 4, 6 зв., 9 зв.; спр. 34, арк. 4, 4 зв.

¹⁴ *Ibid.*, оп. 1, спр. 116, арк. 3, 4.

¹⁵ *Ibid.*, оп. 1, спр. 116, арк. 11, 12; І.Є. Петренко, *Op. cit.*, с. 68; Я. Тинченко, *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, книга 1, К. 2007, с. 49.

Українська дипломатична місія (у складі О. Шульгина, В. Драгомирецького, І. Додула, П. Сікори, Д. Шелудька, Ю. Налісника і М. Лаврика) виїхала до Болгарії 16 липня 1918 р., заїхавши по дорозі до Львова і Відня. 22 липня О. Шульгин наніс візит послу Болгарії у Відні, а на наступний день на честь приїзду місії і ратифікації Болгарією Брестського мирного договору у посольстві України у Відні був влаштований прийом за участю членів українського посольства в Болгарії та болгарського посольства в Австро-Угорщині. 27 липня українське посольство через Будапешт і окупований австро-угорцями Белград виїхало до Софії, куди Надзвичайний Посланник і Уповноважений Міністр (так звучав повний титул посла Української Держави) О. Шульгин прибув на наступний день. Там О. Шульгин мав зустріч з головою Ради міністрів – уряду Болгарії А. Маліновим¹⁶.

У фонді зберігаються копії акредитивного листа П. Скоропадського до болгарського царя Фердинанда (оригінал отримав адресат) від 1 липня 1918 р. – французькою та українською мовами. У листі гетьман повідомив царю, що “після того, як Україна ввійшла в круг суверенних держав і установлене мною Правительством було признане Правительством Вашої Королівської Величності, завданням моїм зробилося встановлення безпосередніх і тріvkих зносин дипломатичних з Болгарським Королівством” і звернувся з проханням прийняти посла заради “зкріплення приятних взаємин України з Болгарією”¹⁷. Лист було вручено 7 вересня, після повернення царя Фердинанда до столиці Болгарії¹⁸.

Документи свідчать, що існували серйозні проблеми на шляху до встановлення безпосередніх торгово-економічних відносин між Болгарією та Україною, чого так прагнули уряди обох країн восени 1918 р. Болгарія була зацікавлена передусім українським зерном, Україна ж могла експортувати туди також цукор, хімічні товари, шкіру та служити транзитером для товарів з Росії; Україні Болгарія могла запропонувати тютюн, дубильні речовини, і – у невеликих кількостях – вугілля та нафту¹⁹. Однак вивезення всякого продовольства з України суворо контролювалося німцями, що створювало перешкоду на шляху до українсько-болгарської співпраці в економічній сфері. Зокрема, посол І. Шишманов, за дорученням прем’єр-міністра Болгарії, спробував розпочати переговори з міністром торгу і промисловості Української Держави С. Гутником з питання

¹⁶ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 117, арк. 3–3 зв.; оп. 3, спр. 1, арк. 55 зв.

¹⁷ *Ibid.*, оп. 1, спр. 116, арк. 1–1 зв., 2.

¹⁸ І.С. Петренко, *Op. cit.*, с. 69.

¹⁹ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 177, арк. 5 об–6; спр. 119, арк. 122.

про підписання українсько-болгарського торгового договору, але отримав відповідь з натяком, що такі домовленості в обхід Німеччини та Австро-Угорщини неможливі²⁰. Не був встановлений також прямий телеграфний зв'язок України з Болгарією, і навіть поштова кореспонденція йшла через треті країни²¹. Нез'ясовані торгово-економічні відносини Болгарії та України призводили до непримних інцидентів: наприклад, одного разу на болгарські кораблі були завантажені і вивезені товари, заборонені українським урядом до експорту (зокрема, коні, взуття, пенькові шпагати і хімічні речовини), про що міністерство закордонних справ Української Держави повідомило у ноті болгарському посольству від 4 серпня 1918 р.²²

У документах фонду 3766 зберігаються листи О. Шульгина до міністра закордонних справ Д. Дорошенка, що висвітлюють умови праці українського посольства в Софії. Хоча посол України повідомляв про те, що “до мене болгари дуже добрі, і до полонених”, від відвідувачів посольства – українців та росіян – постійно надходили скарги на їх важке становище і прохання допомогти. Практично повністю був відсутній зв'язок з Україною – О. Шульгин повідомляв, що протягом першого місяця праці від отримав лише дві телеграми з Києва, причому одну з них, шифровану, вдалося розшифрувати лише частково, а інша завершувалася словами “ніяких важливих подій”. Це призводило до того, що співробітники посольства не були поінформовані про події в Україні, дізнаючись про них лише з газет, а сам О. Шульгин визнавав, що “посланник без інформації від свого уряду – це, при теперішніх умовах, нуль”²³.

Судячи з документів, одним з основних питань діяльності українського посольства в Болгарії були справи військовополонених. Колишні російські піддані, захоплені у полон у ході Першої світової війни, за умовами Брестського миру повинні були бути звільнені; болгарський уряд не перешкоджав цьому, але на перешкоді стали дії української сторони: затягування зі створення спеціальної комісії, відсутність військового аташе ген. Б. Бобровського, відсутність грошей²⁴. До українського посольства зверталися також і військовополонені-росіяни з проханням посприяти поверненню додому²⁵. Об'єктом опіки посольства Української Держави в Болгарії стали і болгарські військовополонені в Україні – в листі

²⁰ ЦДАВО України, оп. 1, спр. 117, арк. 5–5 зв.

²¹ *Ibid.*, оп. 1, спр. 117, арк. 9–9 зв., 10, 22, 23 зв.

²² *Ibid.*, оп. 1, спр. 118, арк. 5.

²³ *Ibid.*, оп. 3, спр. 1, арк. 34–34 зв.; спр. 2, арк. 5 зв., 5а, 5а зв., 47, 47 зв.

²⁴ *Ibid.*, оп. 3, спр. 2, арк. 6–7 зв.

²⁵ *Ibid.*, оп. 1, спр. 195, арк. 30.

до українського міністерства закордонних справ від 15 жовтня 1918 р. О. Шульгин просив з'ясувати, скільки болгар-військовополонених перебуває в Україні та скільки може бути зібрано в Одесі для відправки до Варни з українським пароплавом²⁶.

Документи фонду 3766, на жаль, не повністю висвітлюють обставини завершення болгарським посольством роботи у Києві. Так, 12 листопада 1918 р. посольство Болгарії попросило українське міністерство закордонних справ надати всім членам посольства і членам їх родин охоронні листи (посвідчення для вільного пересування)²⁷. Після зміни влади в Україні посольство ще діяло – 27 листопада І. Шишманов звернувся до міністерства закордонних справ УНР у справі підписання економічної угоди про постачання до Болгарії зерна²⁸. Останній за хронологією документ від болгарського посольства в Україні датується 9 грудня 1918 р.²⁹ У березні 1919 р. посольство Болгарії повернулося до Софії³⁰.

Відомості про українсько-болгарські відносини заключного періоду Першої світової війни доповнюють дані фонду 1118 – Міністерства торгу і промисловості УД. Тут є дані, зокрема, про вивезення з Одеси до Варни без дозволу шкіри, мішків, хімічних речовин, металів тощо³¹, а також пропозиції міністерства щодо відкриття консульських установ у Болгарії. Так, Міністерство торгу і промисловості пропонувало відкрити консульство в столиці Софії, а також у містах Варна, Бургас, Констанца, Руштук, Кавала або Дедеагач³². Інші проекти збереглися у згаданому фонді 3766, вони передбачали відкриття консульства в Софії та віце-консульства в Констанці, або ж генерального консульства в Софії та віце-консульства у Варні³³. В результаті обговорення різних пропозицій, 6 листопада 1918 р. був прийнятий закон, за яким у Софії мало бути відкрите консульство, а у Варні – віце-консульство³⁴.

У фонді Міністерства закордонних справ УНР (ф. 3696) зберігаються, зокрема, документи з роботи українського посольства у Софії у період Директорії. Серед них – документи про особовий склад посольства

²⁶ ЦДАВО України, оп. 1, спр. 195, арк. 27, 31.

²⁷ *Ibid.*, оп. 1, спр. 119, арк. 7.

²⁸ *Ibid.*, оп. 1, спр. 287, арк. 16.

²⁹ *Ibid.*, оп. 1, спр. 287, арк. 19.

³⁰ В. Павленко, *Іван Шишманов – повноважний посол Болгарії*, с. 67.

³¹ ЦДАВО України, ф. 1118, “Міністерство торгу і промисловості Української Держави”, оп. 1, спр. 21, арк. 43–43 зв.

³² *Ibid.*, оп. 1, спр. 21, арк. 100.

³³ *Ibid.*, ф. 3766, оп. 1, спр. 24, арк. 22, 23.

³⁴ *Ibid.*, ф. 1118, оп. 1, спр. 21, арк. 99.

та щодо фінансування його роботи. У зв'язку з від'їздом О. Шульгина до Франції в січні 1919 р. обов'язки глави посольства УНР в Болгарії став виконувати радник Ф. Шульга, у 1919 р. в посольстві залишилися працювати також старший секретар В. Драгомирецький, секретарі П. Сікора і Д. Шелудько, молодші (з 20 вересня – старші) урядовці М. Лаврик і Ю. Налісник, драгоман І. Додул та Ю. Вільчинський – за вільним наймом³⁵, 8 вересня на чолі посольства УНР в Болгарії був поставлений старший секретар В. Драгомирецький в якості “повіреного у справах посольства”³⁶. 12 липня 1919 р. Ф. Шульга виїхав до Стамбула, де отримав передані з міністерства закордонних справ УНР гроші на існування посольства; 6 серпня, після повернення до Софії, Ф. Шульга попросив про звільнення через поганий стан здоров'я і виїхав до Одеси. Поступово відносини з Болгарією, яка програла війну і не відіграла у світовій політиці помітну роль, перестали розглядатися керівництвом УНР як першочерговий напрямок української зовнішньої політики. У зв'язку з цим, у листопаді 1919 р. відбулася зміна класифікації українських дипломатичних представництв. Так, посольство в Болгарії було переведене у представництво III розряду, в складі якого було передбачено лише 3 штатні одиниці³⁷. Через це рішення у Софії залишилися працювати лише керуючий справами посольства В. Драгомирецький та два старші урядовці – Ю. Налісник і М. Лаврик. Стало складним фінансове становище посольства: гроші, передані на утримання посольства в серпні 1919 р. через посла УНР в Туреччині, виявилися останніми. Навіть незважаючи на кардинальне скорочення штатів і скорочення платні співробітникам посольства (урядовцям – на 50%, керуючому – на 35%), українське посольство було змушене позичати гроші, і навіть продавати меблі³⁸.

За свідченням документів, однією з головних проблем у діяльності посольства продовжувала бути непоінформованість. Так, В. Драгомирецький на початку листопада 1919 р. писав, що “болгарські правительственні круги, а також болгарське суспільство цікавляться українськими справами, ми стараємося одвічать на їх питання”, але посольство більше півроку не отримувало ніяких вістей з України та абсолютно не орієнтується в ситуації³⁹. Головними справами посольства в цей час було листування,

³⁵ ЦДАВО України, ф. 3696, “Міністерство закордонних справ Української Народної Республіки”, оп. 1, спр. 22, арк. 15; оп. 2, спр. 160, арк. 10, 19, 20.

³⁶ *Ibid.*, оп. 1, спр. 22, арк. 8; оп. 2, спр. 160, арк. 3, 4.

³⁷ Д. Веденєєв, Д. Будков, *Op. cit.*, с. 164–165.

³⁸ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 160, арк. 12; спр. 194, арк. 24.

³⁹ *Ibid.*, оп. 2, спр. 160, арк. 7.

опiка над вiйськовополоненими та бiженцями, слiдкування за болгарською та iноземною пресою, консульськi справи та видання журналiв “Українско слово” й “Українско-Български Преглед”⁴⁰.

У фондi 3696 зберiгаються документи, що висвітлюють останнi днi роботи українського представництва у Софiї. 25 листопада 1920 р. мiнiстерство закордонних справ УНР повiдомило посольству, що за рiшенням мiнiстра воно змушене тимчасово припинити роботу в Софiї, а його спiвробiтники звiльняються з 1 грудня 1920 р. Оскiльки “факт скасування зазначеного Посольства може перешкодити державному престижу та iнтересам УНР в Болгарiї, а, крiм цього, поставити в трудне становище також i громадян УНР в Болгарiї, якi в офiцiйному софiйському Представництвi УНР мали заступника своїх прав та iнтересiв”, то обов’язки українського посольства в Болгарiї, а також його майно i архiв, були переданi надзвичайнiй дипломатичнiй мiсiї УНР в Бухарестi⁴¹. Наприкiнцi року мiнiстерство направило до Софiї юрисконсульта Iвана Храпка для здiйснення лiквiдацiї посольства (вiн також привiз грошi, необхiднi для виїзду трьох спiвробiтників посольства та його майна), що i було здiйснене у сiчнi 1921 р.⁴²

Таким чином, документи до iсторiї дипломатичних вiдносин мiж Україною та Болгарiєю можна знайти у фондах українських органiв влади, якi займалися встановленням та реалiзацiєю цих вiдносин, що зберiгаються у ЦДАВО України. Документи свiдчать, що цi вiдносини були встановленi внаслiдок пiдписання Брестського мирного договору мiж УНР та Центральними державами, i мали протягом 1918 р. характер стосункiв мiж двома союзними державами, хоча i не встигли набути систематичного та тривалого характеру i принести помiтнi вигоди для обох сторiн. Документи фондiв мiнiстерств закордонних справ та торгу i промисловостi УНР та УД, що зберiгаються у ЦДАВО України, не повнiстю i нерiвномiрно висвітлюють дiяльнiсть болгарського посольства в Києвi та українського посольства у Софiї, однак дають змогу зробити висновок, що найбільш тiсними українсько-болгарськi стосунки були на завершальнiй етапi Першої свiтової вiйни, а з кiнця 1918 р. i до початку 1921 р., коли припинило своє iснування посольство УНР в Болгарiї, вони не мали активного характеру.

⁴⁰ ЦДАВО України, оп. 2, спр. 160, арк. 10, 12.

⁴¹ *Ibid.*, оп. 2, спр. 194, арк. 14–16, 40, 57.

⁴² *Ibid.*, оп. 2, спр. 194, арк. 32, 38.